

JOLANTA KOWALEWSKA-DĄBROWSKA

Uniwersytet Gdański

ORCID 0000-0003-4249-1496

Izabela Kępka, *Kazania ks. Aleksandra Jełowickiego. Językowe konceptualizacje świata wartości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2023, ss. 170

Pod koniec 2023 roku w Wydawnictwie Uniwersytetu Gdańskiego ukazała się ze wszech miar interesująca monografia Izabeli Kępki zatytułowana: *Kazania ks. Aleksandra Jełowickiego. Językowe konceptualizacje świata wartości*. Publikacja ta doskonale wpisuje się w bogaty krąg zainteresowań badawczych tej autorki. Izabela Kępka specjalizuje się w szeroko rozumianej problematyce z zakresu semantyki i pragmatyki, umiejętnie wykorzystując pod względem metodologicznym współczesne nurty lingwistyki kulturowej, i stosuje je także do opisu języka religijnego w wymiarze historycznym¹. Najważniejsze prace z tego zakresu dotyczą okresu romantyzmu. Już wcześniej, bo w roku 2011, ukazała się inna ważna pozycja książkowa również poświęcona kaznodziejstwu czasu Wielkiej Emigracji. Monografia ta nosi tytuł: *Przepowiednie ks. Hieronima Kajsiewicza CR 1812–1873: w kręgu analiz genologicznych i aksjologicznych*. Wspólną cechą obu opracowań jest ukierunkowanie celu badawczego na aksjologiczny wymiar przeprowadzanych analiz tekstów kaznodziejskich.

Recenzowana monografia ma wyraźnie przemyślaną strukturę. Rozpoczyna się *Wstępem*, który w zwięzły sposób wprowadza w całość pracy, opisuje jej

¹ Pasją badawczą Izabeli Kępki wyraźnie wiąże jej dokonania naukowe z lingwistyką kulturową w zakresie analiz językowego obrazu świata w wymiarze aksjologicznym w odniesieniu do różnych tekstów, tak dawnych, jak i współczesnych. Przykładem tych ostatnich jest jej publikacja: *Językowe kreacje świata transcendentnego i człowieka wobec „sacrum” w poezji Jacka Kaczmarskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2021.

układ, cel badań i sposób pozyskiwania materiału. Sygnalizuje również tematykę każdego z czterech rozdziałów oraz zakończenia, będącego podsumowaniem przeprowadzonych analiz.

Tytuł rozdziału pierwszego: *Ksiądz Aleksander Jełowicki – życie, spuścizna, kontekst kulturowy* wyraźnie wskazuje na poruszaną w nim tematykę. Autorka bardzo wnikliwie w kolejnych podrozdziałach charakteryzuje postać księdza Jełowickiego, podkreślając przede wszystkim jego zaangażowanie społeczne, mające wyraźny rys patriotyczny. Omawia też ważne etapy życia i działalności publicznej kaznodziei w kraju oraz na emigracji w Paryżu, gdzie znalazł się po klęsce powstania listopadowego, w którym brał czynny udział. Izabela Kępka ukazuje bogatą osobowość księdza Jełowickiego, jego pełne zaangażowanie we wszystkie rodzaje podejmowanej aktywności. Zwraca też uwagę, jak ważną rolę w życiu Wielkiej Emigracji odgrywały prace kaznodziei w ramach Polskiej Misji Katolickiej oraz jego działalność wydawnicza. Tę aktywność na polu wydawniczym Autorka monografii opisuje w podrozdziale: *Spuścizna duchowa ks. Aleksandra Jełowickiego*. Omawia też stan badań nad życiem i działalnością ks. Jełowickiego oraz stan badań nad XIX-wiecznym kaznodziejstwem. W końcowej części rozdziału pierwszego znalazło się przekonujące uzasadnienie wyboru 24 kazań z drugiego wydania mów ks. Jełowickiego z 1912 roku, które to wydanie Autorka uznała za miarodajne i wystarczająco reprezentatywne, aby na zawartym tam materiale oprzeć przeprowadzane przez siebie analizy.

Zasadniczy cel podjętych badań prezentuje Izabela Kępka w rozdziale drugim: *Pytanie o cel i metodę*. Autorka już na samym początku ten cel wyraźnie sformułowała: „Celem monografii jest pokazanie, jak za pomocą języka przedstawił ks. Jełowicki zbiór najważniejszych dla siebie wartości” (s. 35). Jest świadoma, że tak ogólne założenie wymaga wyrazistego doprecyzowania na poziomie wyboru adekwatnej metody badawczej, służącej językoznawczym analizom tekstów homiletycznych. Biorąc pod uwagę możliwość zastosowania różnych lingwistycznych narzędzi badawczych, opowiada się za podejściem interdyscyplinarnym. Dlatego też uznaje, iż metodologie właściwe lingwistyce kulturowej najlepiej nadają się do zrealizowania założonego celu. W związku z tym wykorzystuje podstawowe pojęcia związane z językoznawstwem kulturowym, takie jak: językowy obraz świata i jego szczególna odmiana *wizja świata* oraz *punkt widzenia* i *perspektywa*. Przede wszystkim jednak u podstaw przyjętego instrumentarium badawczego leżą pojęcia *wartości* i *wartościowania*, wypracowane przez Jadwigę Puzyninę w ramach teorii *językowego obrazu świata*.

Chcąc zgodnie z przyjętymi założeniami zinterpretować zestaw tekstów religijnych o charakterze kaznodziejskim, Badaczka przygląda się również ich

wymiarowi dyskursywnemu. Punktem wyjścia rozdziału trzeciego, zatytułowanego: *Kategorie uczestników komunikacji w kazaniach ks. Aleksandra Jełowickiego*, jest założenie, iż kazanie (głoszone do określonej wspólnoty dyskursywnej) stanowi specyficzną formę komunikacji o funkcji perswazyjnej. W ramach tej komunikacji, będącej szczególnym (bo ukrytym) dialogiem, relacje nadawczo-odbiorcze są ściśle związane z rolami, jakie pełnią uczestnicy tego dialogu. Izabela Kępka wydobyla z tekstów kazań obraz wspólnoty, którą tworzą nadawca, czyli kaznodzieja występujący jako porte-parole Boga, oraz odbiorcy, tzn. słuchacze. Aby opisać kreowany w kazaniach obraz tej wspólnoty, nazwanej wspólnotą wiary i narodu, Badaczka poddała szczegółowej analizie formy językowe czasowników i zaimków oraz najczęściej stosowane w kazaniach zwroty adresatywne. Wykazała, że wszystkie te struktury językowe mają służyć uobecnianiu kategorii nadawcy i odbiorcy oraz ukazywaniu zaistniałych między nimi relacji. Z opisów kategorii gramatycznych nadawcy wynika, że ks. Jełowicki kreuje siebie w trzech rolach: w roli kaznodziei, w roli nauczyciela i w roli lekarza duchowego. W każdej z tych ról kieruje swoje słowa do wspólnoty odbiorców, którymi są przede wszystkim polscy emigranci w Paryżu (zarówno bezpośredni słuchacze jego słów, jak i ci, którzy akurat w spotkaniu nie uczestniczą). Autorka podkreśla również ważną rolę obecnego w kazaniach odbiorcy sekundarnego, którym jest Bóg lub inna postać ze sfery *sacrum*.

Na szczególne podkreślenie zasługuje duża wnikliwość, z jaką Badaczka przeprowadziła analizy struktur gramatycznych. Dzięki temu wykazała niejednoznaczność używanych form osobowych i zaimkowych. Przykładem niech będzie opis formy 1. os. l.mn. czasownika. Oznaczać ona może „my” wspólnotowe (wspólnota nadawcy i odbiorców), ale również „my” przeciwstawne, czyli odrębne od „wy” (odbiorcy).

Problematyka relacji nadawczo-odbiorczych stała się punktem odniesienia dla zagadnień poruszanych w rozdziale czwartym, w którym zobrazowana została językowa konceptualizacja świata wartości w kazaniach ks. Jełowickiego. Jest to rozdział najobszerniejszy, o wielostopniowej strukturze. Ma on charakter analityczny, na co wskazuje jego tytuł: *W kręgu analiz aksjologicznych*. Poddany semantyczno-pragmatycznym interpretacjom materiał kaznodziejski został osadzony w szerokim kontekście historycznym i społecznym. Świadczy to o wielostronnych kompetencjach Izabeli Kępki, która umiejętnie czerpie z innych dyscyplin naukowych wiedzę na temat dziejów Wielkiej Emigracji i wykorzystuje ją do swoich lingwistycznych dociekań.

Aby przejrzysto zaprezentować sposoby kreowania wartości w przepowiadaniu ks. Jełowickiego, Autorka monografii zastosowała – za literaturą

przedmiotu – rozróżnienie dwóch typów wartości: pozytywnych i negatywnych (antywartości). Wśród wartości pozytywnych najważniejsze miejsce zajmują wartości główne, do których należą przede wszystkim *ojczyzna* i *naród*. Obie te kategorie wyróżniają się najwyższym stopniem naaksjologizowania. Ich wyeksponowanie w kazaniach wydaje się oczywiste, ponieważ odbiorcą Słowa Bożego głoszzonego przez kaznodzieję była wspólnota emigracyjna, a ks. Jełowicki w swoich patriotycznych kazaniach starał się przekonać słuchaczy do wartości uznanych przez siebie za najważniejsze.

Semantyczne analizy leksyki odnoszące się do pojęcia *ojczyzny* wykazały, że ma ono wymiar podwójny: ziemski i duchowy (transcendentny). Ziemską ojczyznę ukazywana jest na kilka sposobów poprzez różne personifikacje. Tak więc występuje ona w kazaniach jako: ojczyzna – matka, ojczyzna – męczenniczka, ojczyzna – dziecko, ojczyzna – królowa, ojczyzna – ofiara. Natomiast do wymiaru transcendentnego ojczyzny odnoszą się te fragmenty kazań, w których podkreślana jest rola wiary, uznanej przez mówcę za fundament polskości. Izabela Kępka dowodzi, iż konceptualizacja ojczyzny w przepowiadaniu ks. Jełowickiego zawiera wszystkie elementy romantycznego rozumienia słowa *ojczyzna*, które łączy w sobie dwa punkty widzenia: jeden związany ze sferą *sacrum*, drugi związany ze sferą *profanum*.

Opisując sposoby kreowania w kazaniach drugiej podstawowej wartości, jaką jest naród, Kępka unaocznia ścisły związek między obiema kategoriami: ojczyzną i narodem. Kaznodzieja kreśli wizję narodu „dzielnego i potężnego”, bo wybranego przez Najwyższego. Dzięki temu, że Bóg dał narodowi polskiemu dużą rzeszę świętych, świętość przypisana została także narodowi.

W dalszej kolejności Izabela Kępka analizuje pozostałe wartości pozytywne, takie jak: Miłość Boża, wiara, Kościół, męczeństwo, cierpienie, które dla ks. Jełowickiego są ważne z punktu widzenia *sacrum*. W przepowiadaniu kaznodziei do pełnego rozumienia podstawowych wartości doprowadzić mają wartości instrumentalne, nazywane też cnotami. Należą do nich między innymi: czystość, mądrość, pokora, pobożność, ubóstwo. Wśród mocno naaksjologizowanych wartości negatywnych znalazły się przede wszystkim te określane mianem *grzechu* (zbytek, rozwiązłość, nienawiść, pycha). I one właśnie, zdaniem kaznodziei, przyczyniły się do upadku Polski.

Trzeba podkreślić, że analizy semantyczne w powiązaniu z opisem wielorakich środków retorycznych i stylistycznych, służących prezentowaniu kreowanych w kazaniach wartości, zasługują na szczególnie wysoką ocenę. Ukazanie zawartej w licznych kazaniach indywidualnej wizji wartości, uznanych przez kapłana Wielkiej Emigracji za ważne dla wspólnoty, do której kierował swoje

przesłanie, nie było bowiem zadaniem łatwym. Na uwagę zasługuje też sposób, w jaki Izabela Kępka prezentuje najważniejsze wątki tego bogatego w treści rozdziału. Po każdym kolejnym podrozdziale, obejmującym interpretację wybranych wartości, znajduje się krótkie podsumowanie, w którym Badaczka formułuje kluczowe wnioski wynikające z analiz tej właśnie grupy wartości. Te cząstkowe wnioski stanowią podstawę rozważań zawartych w ostatniej części pracy, czyli w *Zakończeniu*, które jest całościowym podsumowaniem działalności kaznodziejskiej ks. Jełowickiego.

Autorka monografii podzieliła *Zakończenie* na trzy części. Pierwsza z nich, nosząca tytuł: *Elementy językowej kreacji w kazaniach ks. Aleksandra Jełowickiego*, nawiązuje do rozważań na temat relacji nadawczo-odbiorczych, które szczegółowo opisane zostały w rozdziale trzecim pracy, a końcowe podsumowanie służy wypunktowaniu najważniejszych środków językowych wykorzystywanych przez kaznodzieję oraz pokazaniu, jaką pełnią one funkcję w kształtowaniu sytuacji komunikacyjnej, w której nadawcy i odbiorcom zostały przypisane określone role. W związku z tym w kazaniu, będącym wypowiedzią o funkcji perswazyjnej, duże znaczenie ma leksyka wartościująca, chętnie przez ks. Jełowickiego wykorzystywana.

Druga część *Zakończenia*, zatytułowana *Konceptualizacja świata wartości zawartych w kazaniach ks. Aleksandra Jełowickiego*, odnosi się wprost do nadrzędnego celu badawczego rozprawy. Znalazły się tu najważniejsze wnioski wynikające z wcześniejszych analiz. Wnioski te zostały ujęte w formie wyводу pokazującego związku między poszczególnymi wartościami: wzajemne zależności, przenikanie się oraz ich zhierarchizowany układ, w którym na plan pierwszy wysuwają się dwie wartości: ojczyzna i naród. Autorka zwraca uwagę na logikę prezentowania w kazaniach kolejnych wartości. Pokazuje, jak z jednego sposobu konceptualizowania danej wartości wynikają inne konceptualizacje. Przykładem takiego sposobu odczytywania przez Izabelę Kępkę tekstów kaznodziejskich ks. Jełowickiego może być następujący fragment *Zakończenia*:

Skoro zatem wiara jest duszą narodu, Kościół jego matką, a jednocześnie dziełem Boga, papież – namiestnikiem, a kapłani – narzędziami w Jego rękach, to na tych ostatnich właśnie spoczywa obowiązek doprowadzenia narodu do Boga i odrodzenia zniewolonej ojczyzny (s. 148).

W końcowej części podsumowania znalazło się też krótkie porównanie dwóch sposobów konceptualizacji najważniejszych wartości: ojczyzny i narodu

w kazaniach obu kaznodziejów Wielkiej Emigracji – ks. Hieronima Kajsiewicza i ks. Aleksandra Jełowickiego.

Całościowe ujęcie świata wartości, w którym analizy poszczególnych wartości służą zaprezentowaniu ich uogólnionego obrazu, z metodologicznego punktu widzenia uznają za cenne i twórcze.

Na zakończenie chcę podkreślić wysoką wartość recenzowanej monografii. Izabela Kępka podjęła się trudnego zadania. Z tekstów 24 kazań, powstałych w różnym czasie i przeznaczonych na różne okazje, zrekonstruowała całościową, indywidualną wizję wartości bliskich ks. Jełowickiemu, do których z dużą mocą perswazji starał się przekonywać swoich odbiorców. Izabela Kępka w opisie świata wartości połączyła dwie perspektywy badawcze: semantyczną i pragmatyczną. Przeprowadziła niezwykle precyzyjne analizy semantyczno-retoryczne, wykorzystując możliwości, jakie daje lingwistyka kulturowa w wymiarze badań aksjologicznych, oraz możliwości opisu wyznaczane przez sposoby badania dyskursu religijnego w odniesieniu do gatunku, jakim jest kazanie. Sposób opracowania materiału kaznodziejskiego świadczy o dużej dojrzałości metodologicznej Badaczki.

Jest to publikacja pod każdym względem doskonale przemyślana. Na uwagę zasługuje zarówno dobór materiału badawczego, jak i wybór metod badawczych, a także sposób wykorzystania bogatej literatury przedmiotu, nie tylko z dziedzin lingwistyki.

Trzeba ponadto podkreślić, że monografia napisana została doskonałą polszczyzną, językiem naukowym, ale o dużym stopniu przystępności. Sięgną po nią zapewne zarówno badacze zajmujący się językiem wartości, jak i specjaliści analizujący język religijny oraz kaznodziejstwo. Sądzę też, że monografia może znaleźć czytelników także wśród osób niezwiązanych z żadną dyscypliną językoznawczą, na przykład takich, które interesuje postać księdza Jełowickiego bądź historia Wielkiej Emigracji.